

ZEN ÄR ATT SE IN I SIN EGEN NATUR

av Kristina W-Hedman

Zen är ingen teori utan en levnadsteknik, en andlig erfarenhet eller en särskild medvetenhet som kan tillämpas i enkla vardagliga handlingar, t.ex. tedrickning, trädgårdsskötsel, bågskytte eller i betraktandet av naturen - i sådana handlingar kan livets hemlighet ligga gömd, det medvetna utförandet av dem kan bli en nyckel till förståelsen av världen.

HISTORIK:

(citat ur Ray Grigg: "Varandets Tao", sid.14) Vi kan inte förstå *tao* därför att vi är den. Samma princip blir senare en fundamental del av *zen*. - Det nära historiska och utvecklingsmässiga sambandet mellan taoism och zen är betydelsefullt. Även om stilen i denna bok huvudsakligen är taoistisk kan de båda "vägarna" användas växelvis precis som man gjorde i *ch'an*, den tidiga formen av zen i Kina.

Även om zen numera kopplas samman med Japan och buddhismen övertog den i sin tidiga skepnad som *ch'an* i Kina tre av taoismens grundläggande beståndsdelar: de intuitiva, icke-verbala och antidogmatiska egenskaperna hos taoismen; taoistens djupa respekt för naturen som lärare och som den primära process varigenom allt kan förstås; ickehandling (*wu-wei*) eller handling-utan-handling (*wei-wu wei*), den princip Chuang Tzu skriver om i taoismen.

När *ch'an*buddhismen kom till Japan i slutet av elvahundratalet var den uppblandad med grundläggande taoistiska principer. För att bli till zen i Japan blandades *ch'an* med den inhemska *shintoistiska traditionen*. *Ch'an* fick en starkare känsla för naturen av shintoismens ande i tingen (*kami*) och en uppmaning till direkt sinneskontakt med naturen. I zen förstärkte också shintoismen Lao Tzus ursprungliga uppmaning att vårt sätt att tänka och handla inte ska begränsas av begrepp och ord.

Efterhand hade buddhismens utveckling i Kina lett till en uppsplätning i en rad sekter bl.a. *shin*-sekten, en passiv fromhetstyp där tron inte är en prestation av människan, utan en gåva av gudomen (jmf. Luther). - Som en reaktion mot detta fullständiga prisgivande av buddhismens grundtanke uppstod på 500-talet reformatoriska rörelser, av vilka *ch'an*- (sanskrit *dhya*- dvs. självförsjunkhet) sekten (jap. *zen*) återupplivade den buddhistiska meditationen för att genom själens renande i extatisk lyftning uppleva världssjälens allmakt i hjärtat. *Zen*-sekten infördes till Japan från Kina 1191 e. kr. Stor vikt läggs förutom vid meditationen vid allehanda andliga övningar som gör sinnet luttrat och starkt (Sv. Uppslagsbok 1931).

GRUNDTANKAR: Zen liknar egentligen mera den asketiska buddhismen i Sydasien än andra riktningar i den nordliga Mahayana, bodhisattvaidealet finns dock. Zenanhängarna anser att *upplysningen* inte kommer genom studiet av skrifter eller genom metafysisk spekulering, utan genom *en plötslig ingivelse*. Genom sträng övning utlöses denna upplysning (satori) av tomheten ovan alla motsatser (shunyata) och befriar från allt lidande i förvandlingarnas skenvärld.

Zen-munkarna lever mycket enkelt, arbetar med jorden, tigger sin föda, äter mycket litet och mediterar. Deras kloster är stränga och utan prydnader. *Den enkla uttrycksfullheten i den japanska konsten och den genomgående måttligheten i levnadssättet i hela nationen kan i hög grad återföras direkt på zen.*

Zens definition av 'uppgåendet i den yttersta verkligheten' är erfandet av det eviga nuet i det närvarande ögonblicket. För zen finns det inget mål. - Västerlandets uppdelning av världen i ande och materia, gott och ont etc. (dualism) är främmande för Fjärran Österns kultur: Det kan inte föreligga någon konflikt mellan motsatserna eftersom de är beroende av varandra och alltså i grunden befinner sig i harmoni med varandra. Men accepterandet av allt, både gott och ont, som manifestationer av Buddhanaturen kan av omogna lärjungar missförstås och utnyttjas som försvar av omoraliska handlingar. Därför iakttar zenförsamlingens medlemmar sträng disciplin. (E Lagerkvist "Zen - en antologi")

Filosofierandet kring tomrummets och pausens betydelse har djup förankring i zenbuddhistisk tradition. MA - tomrummet, pausen, den talande tystnaden, "den gudomliga tiden och det gudomliga rummet" - bestäms inte av mått *utan av upplevelser*, inte av förnuft *utan av känsla*, inte av kvantitet *utan av kvalitet*.

Ursprungligen betydde MA det rum där KAMI, den gudomliga kraften uppehållit sig. Ett tomt rum men samtidigt laddat med andligt innehåll. Det är tomheten, intigheten, som är allt livs djupaste grund. - Tomrummet är väsentligt för den konstnärliga balansen. Tomrummet skapar helheten och även den livgivande rytmen.

Ett konstverk betraktas inte bara som något som återger naturen, det är också i sig självt en del av naturen, ty *det mänskliga medvetandets skapande kraft är lika mycket en naturens egen kraft som en blommas växande*. Zenmålaren syftar aldrig enbart till skönhet. "Yttre form bör aldrig förväxlas med inre verklighet. Om man inte förstår detta, kan man visserligen uppnå likhet men inte sanning. Likhet återger föremålens yttre, men försummar deras ande... Den som bara återger den yttre likheten skapar ett dött ting." (Ching Hao)

I en gammal legend berättas det om hur den kinesiske konstnären Wu Tau-tzu efter att ha gjort en väggmålning klappade i händerna, steg in i sitt verk och försvann. *Zenmunkar*

skapade trädgårdar på liknande sätt för att genom arbete och sträng meditation träda in i och bli ett med sitt verk - inte lika konkret som Wu Tau-tzu utan som en inre handling, jagets intuitiva sammansmältande med livets innersta väsen.

DEN JAPANSKA TRÄDGÅRDEN: Den japanska trädgården handlar inte så mycket om blomsterrabatter och gräsmattor som om arkitektur och rumsgestaltning - att ge livet en värdig inramning. Ytterst handlar det om att förstå och upptäcka skönheten i även de enklaste ting omkring oss.

Stenarna bildar ryggraden i den japanska trädgården. I alla tider har japanerna fascinerats av ovanliga och vackra stenar vilka betraktats som dyrgripar. För japaner är stenar inga döda ting. *De hyser en inneboende vilja som kan uppfattas av mästaren när han ska placera dem i en trädgård.* På motsvarande sätt som den vita sanden i "Tomhetens ocean" symboliserar det andliga livet, symboliserar själva stenträdgården det vardagliga livet. (Större stenblock som är släta och runda förekommer sällan i trädgårdar. De markerar enligt shintoismen närvaron av den gudomliga kraften kami och flyttas inte från sin naturliga plats.) Tre stenar kan förutom vattenfall symbolisera den buddhistiska treenigheten SANZON (Amida-Buddha flankeras av visdomens och barmhärtighetens bodhisattvas). Stenarna betraktas dock ej som gudabilder utan det religiösa innehållet understödjer bara en estetisk formprincip. - Även byggnaderna fyller en viktig funktion i den japanska trädgården. Trädgårdsrummet adderas till det inre rummet som en del i arkitekturen. Detta samtidigt som gränsen mellan ute och inne är väl definierad - *byggnadens rena geometri understryker trädgårdens organiska form.* Det är dock inte fråga om en öppen relation mellan arkitektur och natur som man kan tro; *trädgården är nämligen inte natur utan en abstrakt tolkning av naturen,* väl inhägnad och avgränsad mot densamma. Dessa trädgårdar utvecklades ur zenbuddhismens strävan till förenkling och vilja att skala bort oväsentliga element. Den levande naturen har blivit abstraherad och kondenserad som om den vore sedd genom ett högre andligt tillstånd. - Det rinnande vattnet ersattes med vit sand och vattenfallet blev ett arrangemang av tre stenar. Genom det zenbuddhistiska inflytandet skiftade trädgården karaktär från att ha varit en plats för nöjen och rekreation till att bli föremål för betraktelse och meditation.

"Tomhetens ocean" symboliseras av en plan yta som enbart är täckt av vit sand som krattats i vågmönster. Ur sanden reser sig två koner som vuxit upp likt energicentra-(jmf. Fuij). Bakgrunden till zens uppfattning att den vita sanden är symbol för vatten och att stenarna däri föreställer öar, är de i shintoismen förekommande stenarna som beboddes av Kami och som omgavs av vit sand som inramning av det heliga objektet, ofta även en inhägnad. - I de äldsta trädgårdarna var dammen, helst med en eller flera öar, det centrala elementet.

(Spegeln är i zen symbolen för den upplysta anden. Även de olika stenarrangemangen är mycket symbolladdade.)

MA - ett ord som i sig inrymmer både avstånd, tid och rum. MA finns överallt men upplevs kanske starkast i en stenrädgård eller ett teceremonirum där just materialkänslan är särskilt påtaglig. I dessa rum härskar alltid ett lugn som omsluter människan och skärper hennes sinnen.

TECEREMONIN: Man kan säga att teceremonin ursprungligen var en enkel symbolisk brödrått som efterhand under zenbuddhistiskt inflytande utvecklades till en i minsta detalj utarbetad ritual. Munkarna samlades vid Bodhidharmas bild och drack teet ur en gemensam skål med den djupa högtidligheten i ett sakrament. Ur denna ritual utvecklades så småningom den japanska teceremonin, men den inspirerades även av bondens enkla och naturnära livsstil. (Eisai, 1141-1215, som var zensektens grundare i Japan anses ha infört teplantan från Kina och han hedras som teodlandets fader. Men munken Shuko, 1422-1502, hyllas som teceremonins egentlige grundare; det var han som utvecklade ritualen konstnärligt och lyckades anpassa den efter japansk smak.)

Zens förmåga att se storhet även i livets minsta skeenden kom till uttryck också i teceremonin. SABI och WABI är två begrepp som främst förknippas med teceremonin. Wabi betyder "fattigdom" - det slag av fattigdom som innebär en distans till världsliga ting som rikedom och makt; som står över yttre ställning, tid och rum. Det är en tillbedjan av enkelheten - att vara tillfreds i det mystiska skådandet av naturen och känna sig ett med allt. *I wabi finns även en aktiv estetisk princip; när denna saknas blir fattigdomen till torftighet.*

Skönhet betyder för de japanska mästarna inte nödvändigtvis formens fulländning. De ser även skönheten i det ofullkomliga eller till och med i det fränstötande. Där anas sabi. Sabi innebär ofullkomlighet, skenbar enkelhet etc. *Sabi är något oförklarligt som förlämnar föremålet rangen av konstnärlig skapelse.*

De fyra dygderna inom teceremonin är WA (harmoni), KEI (respekt), SEI (renhet) och JAKU (lugn).

WA är känslan av att vara ett med naturen och människorna; harmoni råder mellan värden och gästerna. Teutensiliernas form och mönster är i samklang med årstiden. Upprening är disharmoni, därför utelämnas blomsterarrangemanget i terummet om det t.ex. finns ett blommande körsbärsträd i teträdgården;

KEI är t.ex. den respekt värden visar genom sina väl genomtänkta förberedelser inför teceremonin. Genom att böja sig och krypa in i tehuset genom en trång öppning visar

gästerna sin respekt för teet. Denna uttrycks också i noggrannheten i rörelserna då teet tillagas, serveras och emottages;

SEI - renlighet och ordning är grundläggande inom zenbuddhismen och teeceremonin. Gästerna sköljer sina händer och munnen i ett lågt vattenkar i trädgården för att rituellt befria sig från vardagslivets smuts och damm. Renhet står också för strävan mot enkelhet och uteslutandet av alla oväsentligheter;

JAKU är resultatet av Wa, Kei och Sei. *Lugn* står i motsats till brillians och överdådighet. Den rofyllda stämningen i tehuset förstärks genom det dunkla ljuset och den lilla skalan.

När man använder och ordnar föremålen måste man noga tillämpa läran om *de kvinnliga och manliga principerna yin och yang*. Dessa motsatser bildar tillsammans en harmonisk helhet.

Det beror på människan själv om de föremål hon äger är "levande" eller "döda". *Levande kallas föremålen, hur enkla och anspråkslösa de än är, bara de är i harmoni med varandra och med sin omgivning* - döda och förkastliga, om än aldrig så dyrbara, när de ordnas utan smak och utan hänsyn till sina inre egenskaper.

Trädgårdsstigen som leder från väntepaviljongen till terummet symboliserar det första stadiet av meditationen - *vägen till inre klarhet*. Stigen skall också bryta förbindelsen med den yttre världen.

På golvet utmed alkovens väggar löper en svart lackerad ram som omsluter mattan och anger, att det man lär sig genom föremålen på mattan samt de symboliska handlingarna tillhör en inom vänskapens ram fast slutet krets, som genom denna ram är avskild från världen.

Zens förmåga att se storhet även i livets minsta skeenden kom till uttryck också i teeceremonin. De som träder in i terummet måste för tillfället avstå från alla yttre särskilda rättigheter, ty här är alla lika. Deltagarna i ceremonin kallas "De som söker sanning och ljus" eller "De som söker den rätta vägen".

Enligt zen finns ingen skillnad mellan stort och litet - en atom rymmer samma möjligheter som världsalltet. Den som söker fullkomlighet måste i sitt eget liv upptäcka ljusets återspeglings.

Efterhand kom den andliga läran och ceremonins ursprungliga enkelhet att domineras av bruket att använda de mest utsökta tillbehör - dyrbara kuriosa och antikviteter. Från denna tid kommer också de flesta av Japans konstskatter.

En rad berömda temästare har ansetts som mycket betydande män. En av de berömdaste var Sen-no Rikiu (född 1518). Han samlade allt material rörande teeceremonin, granskade det

omsorgsfullt och befriade ceremonierna från en mängd missbruk som smugit sig in. Under hans ledning utvecklades ritualen till en fulländad symbolisk och delvis dramatisk ceremoni. Enkelhet och renlighet blev åter upphöjda till grundvillkor. Rikiu var kejsaren och hans fältherres gunstling under lång tid men hamnade slutligen i onåd och dömdes till döden. Ett enda privilegium beviljades honom - äran att få dö för egen hand. Kakuzo Okakura berättar i "Boken om teet":

På den utsatta dagen inbjöd Rikiu sina närmaste lärjungar till en sista teceremoni. De sorgsna gästerna möttes vid väntepaviljongen. När de ser mot trädgårdsstigen, är det som om träden ryste och hemlösa andar viskade i lövens prasslande. De grå stenlyktorna står där som dystra väktare vid dödsrikets portar. En våg av kostbar rökelse fläktar från terummet. Det är budet som ber gästerna nalkas. En efter en träder de in i terummet och intar sina platser. I tokonoma hänger en kakemono, en underbar handskrift, där en gammal munk avhandlar alla jordiska tings förgänglighet. Den sjungande kitteln, som kokar över fyrfatet, låter som syrsans klagosång över den flyende sommaren. Snart träder värden in i rummet. En efter en bjuds gästerna te och tömmer i tur och ordning sin kopp under tystnad, sist av alla värden. I enlighet med brukets fordringar ber den förnämste gästen om tillåtelse att få se på de olika föremålen, som använts vid ceremonin. Rikiu lägger fram dem bredvid kakemonon. Sedan varje gäst uttryckt sin beundran för deras skönhet, skänker Rikiu ett förrmål till var och en som minne. Endast skålen behåller han själv. "Aldrig skall denna skål, som befläckats av olyckans läppar, användas av någon", säger han och slår skålen i stycken.

Ceremonin är slut. Gästerna, som med möda håller tillbaka tårarna, tar ett sista farväl och lämpar rummet. Bara en av dem, Rikius närmaste och käraste vän, ombeds stanna och bevittna slutet. När Rikiu tagit av sig tederäkten, som han omsorgsfullt viker ihop på mattan, blir den bländvita dödsdräkten synlig. Kärleksfullt ser han på den ödesdigra dolkens glänsande klinga och talar till den följande ord:

Välkomnad Du,
 Evighetens svärd!
 Genom Buddha
 som genom Dharma
 Du banat Dig väg!

Med ett leende gick Rikiu in i Det Okända.

Litteratur:

Hjalmar Sundén: "Zen"

Elin Lagerkvist: "Zen, en antologi"

Hans Hof: "Mer människa"

Hans Hof och Wilfrid Stinissen: "Meditation och mystik"

Östasiatiska museets monografiserie: "Den japanska trädgården"

Kulturhusets utställningskatalog (1980): "Ma - tid och rum"

Taisen Deshamaru: "Samtal med en zenmästare"

Ray Grigg: "Varandets Tao"